ZA IZDAVAČA
Ivan Bevc
Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje
BOOKA
11000 Beograd, Cara Lazara 12
office@booka.in
www.booka.rs

IZVRŠNA UREDNICA
Sanja Bogićević

PREVOD S ENGLESKOG
Marko Prelević

REDAKTURA
Nevena Bojičić

KOREKTURA
Vesna Kalabić

PRELOM
Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA
Jelena Šušnjar

ŠTAMPA
DMD štamparija

Beograd, 2025.

Knjiga **215**

RUMENA BUŽAROVSKA
NAKON BOGA, AMERIKA

Naslov originala
Rumena Bužarovska
Next to God, America
© Rumena Bužarovska, 2024

Sva prava zadržana.
Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene saglasnosti izdavača.

RUMENA BUŽAROVSKA

NAKON BOGA, AMERIKA

Za Aleksandru, Dimitrija i Eleni

next to of course god america i
love you

– E. E. Cummings

Povratak u Arizonu

Proganja me želja da se ponovo susretnem s prošlošću. To je jedan od razloga za to što sam u Arizoni poslednjeg dana februara 2023. Moji roditelji, brat i ja proveli smo nekoliko godina ovde, s prekidima, još devedesetih. To me je umnogome formiralo, ali postoji i neka tuga povezana s tim. Želim da otkrijem šta je ta tuga. Želim da znam da li je to zemljopisna tuga, tuga nepreglednih prostranstava. Na tu tugu asociraju me i određeni mirisi. Prvo – miris itisona, onih što, makar u mojoj svesti, prekrivaju svaki pod u Americi. Drugi na mom spisku je miris previše rashlađenog vazduha. Nestrpljiva sam da izađem iz aviona i uronim u taj potpuri itisona i klima-uređaja, kao da je to nešto prekrasno što mi je silno nedostajalo.

Jer nedostajala mi je Amerika, bez obzira na to kako sam je opisala u svom dnevniku 21. aprila 2000: „Zaglavljena sam u beživotnoj pećini koja je dobra za moju budućnost.“ S vremenom je počela da mi nedostaje ta pećina ili „tamnica“, kako sam je nazivala u istom dnevniku.

U poslednje vreme, ponukana uznemirujućim događajima u američkoj politici ili, pre će biti, američkom životu, i u životnoj dobi kad osećam da imam sasvim dovoljno iskustva da mogu da procenim i prošlost i sadašnjost, žudim da ponovo posetim mesta mog detinjstva, zapravo, škole koje sam pohađala.

Tačno je ponoć kad stižem kod tetke. Ona sad živi u južnom Finiksu. Do 1987. živela je u Skoplju, mom prvom i jedinom domu. A onda se 1992. preselila u Solun, da bi deset godina kasnije bila udata za mog američkog teču i živela u pustinji. Naši boravci u Arizoni nikad se nisu preklapali. Jedini put kad smo živele na istom mestu bilo je u Skoplju. Nedostajala mi je još otad, i svako mesto gde živi i moj je dom.

Čim sam stupila u njenu kuću, zavrtelo mi se u glavi i izgubila sam orijentaciju od puta, za koji su mi – od vrata do vrata – trebala trideset dva sata. Treba ti cela večnost da stigneš bilo kamo iz Skoplja, a i letovi uvek kreću u neko zlo doba, rano ujutro. Nisam spavala dva dana. Moj teča spava u spavaćoj sobi, pa na prstima izlazimo u dvorište iza kuće. Kao i mnoga dvorišta u Arizoni, i ovo je okruženo zidinama. Zid je viši od mene, sazdan od čvrste i teške cigle boje peska. Ponad njega vidim obrise stabla palo verdea – raste u susednom dvorištu i povija se preko ograde. Južna planina nadvija se poput mračne palube nekog broda spram ponoćnog plavetnila neba bez oblaka. Tetka ispija *bejlis*, a ja se naslađujem votka-sauerom s ledom. Noć je bešumna, tek poneki automobil prođe ili se kojoti oglase zavijanjem. Toliko volim ovo mesto – volim ga, volim ga, mislim dok udišem nepomični, hladni vazduh proleća u Arizoni.

Hamond drajv

Na spisku stvari koje treba da obavim narednih dana nalaze se kupovina, odlazak u streljanu, proždiranje meksičke hrane i poseta školama koje sam pohađala kad sam imala jedanaest i osamnaest godina. Pretpostavljam, naravno, da će mi za polovinu tih mesta trebati nekakva dozvola, a progoni me strah da će me neko, ne budem li pažljiva, ustreliti ili uhapsiti zbog upada na tuđ posed. Kao da su granice svuda – neke vidljive, neke ne, jer nemaju sve kuće ograde. Neki travnjaci toliko su zamamni da poželiš da prošetaš njima i prućiš se ispod drveta, ali znaš da to ne smeš – vlasnik, ko god on bio, verovatno poseduje oružje i svakoga ko mu upadne na posed smatra legitimnom metom. Zato ću verovatno samo polako voziti oko Brodmora, moje osnovne škole.

Škola je i dalje tu, ali zgrada koju sam znala sravnjena je i podignuta je potpuno nova. Prepoznajem samo četiri velika palmova stabla na parkingu. Nema se šta tu videti izuzev znaka „Osnovna škola Brodmor“ koji bleska blizu raskrsnice gde mi je nekad, ako se dobro sećam, stariji čovek sa znakom STOP pomagao da pređem ulicu.

Preplavljuje me toplina sigurnosti kad se setim tog starog čoveka u neon-žutoj jakni kako drži stražu na pešačkom prelazu, čekajući mene i drugu decu. Bio je blago povijen, nosio je naočare s debelim staklima, imao sede brkove i govorio nežnim, mekanim glasom. Znao je sva naša imena. Znam to jer bi kazao i „Dobro jutro, Ejpril“[1] devojčici koja nije bila u mom odeljenju, i sećam se da

[1] Ejpril (*April*) – žensko ime i naziv za četvrti mesec u godini (engl.). (Prim. prev.)

sam mislila da je nečuveno dati devojčici ime po mesecu u godini, posebno po onom koji se ne završava na „a“ pa zvuči muški. Svejedno, taj starac je bio siguran znak da će sve biti u redu. Zaustavljao je zle automobile za mene, starao se da bezbedno stignem u utočište koje je za mene bila učionica, a tamo bi me sačekao gospodin Tejsom, moj učitelj, moj zaštitnik tog dana.

Osećala sam se toliko malom, toliko usamljenom; razmišljam o tome dok brzinom puža milim Hemond drajvom, pogleda uprtog u stambeni blok u kojem sam živela čitavu godinu početkom devedesetih. Sve je isto, samo novije i čistije. Mali balkoni na pročelju dvospratnice ofarbani su u crno da pariraju čistobeloj fasadi. Kuća upravnika zgrade počiva nasred travnjaka, nadomak malog, ograđenog bazena, ali trava je pokošena, a ni grmlja uz vodu ni stabala limete ponad zida više nema. Ivičnjak je označen crvenim linijama – opomena da je zabranjeno parkirati ispred zgrade. Vozim dalje, suviše uplašena da se zaustavim. Već vidim upravnika kako istrčava s dvocevkom, čujem policijsku sirenu kako zavija iza mene. Osećam stalnu napetost. Nije to samo zbog oružja i ubistava o kojima stalno slušamo. Amerika kao da je sazdana na propisima šta je dozvoljeno, a šta nije. Parkiram iza zgrade, tik ispod našeg starog stana. Isključujem motor i samo sedim tu, zureći u venecijanere moje nekadašnje sobe.

Stanovi u kojima smo živeli bili su uvek prazni, ako ne računamo itisone svuda, čak i u kupatilu. Dobili bismo tu i tamo poneki komad nameštaja, ko zna odakle – od drugih gostujućih profesora, koji bi se samo spakovali i otišli? Bilo je starih lampi, jedna čudnovata fotelja, sofa, oguljeni stočić za kafu. Naš stan bio je ogoljen i pust kao i predeli

oko njega; sve je daleko, sve je čisto, sve je pohabano, sve se može iznajmiti ili pozajmiti. Brat i ja spavali smo na madracima neotpakovanim iz zaštitne plastike. Zašto je moji roditelji nikad nisu skinuli? Verovatno su bili u istovetnom kulturnom šoku kao mi, ali su morali da se ponašaju kao odrasli. Možda im nije palo na pamet da tu plastiku treba ukloniti jer su kod kuće, u Makedoniji, mnoge stvari ostajale zaštićene plastikom, uključujući i daljinski, ne samo da se ne bi prljale već i da bi odavale utisak da su tek kupljene. Naši prijatelji imali su neku mašinu koja bi vam uvijala stvari, pa bi i one stare izgledale novo.

I tako smo, jednog dana, moja drugarica Deniz i ja sedele na krevetu dok se plastika mreškala pod nama i ona mi se obratila kako već Amerikanci umeju kad žele da budu delikatni. „Nena", rekla je tiho – tad su me tako zvali, Amerikanci nisu umeli da izgovore „Rumena" – „Nena, mogu li nešto da te pitam?" Zastala je. „Zašto piškiš u krevet?", izgovorila je s bezazlenom tugom u očima.

Američka učionica

Deniz i ja bile smo u odeljenju gospodina Tejsoma. Sećam se trenutka kad sam je ugledala i poželela da se družim s njom. Osećala sam se malom i uplašenom i želela sam da se uhvatim nekog moćnog ali dobrodušnog. Prva osoba koju sam smatrala zaštitnikom bio je gospodin Tejsom. Druga je bila Deniz. Sedela je podigavši nogu na stolicu; lakat joj je počivao na kolenu, pisala je nešto.

U školama u Makedoniji nije se smelo tako sedeti. Grdili bi me kad bih sela tako – jer sam devojčica – čak i

ako bih to uradila kod kuće, pred gostima, ali američka deca sedela su kako su htela. Nisu ih terali ni da sede u parovima, kao nas. Nisi morao ništa da deliš ni sa kim ko ti se ne sviđa, niti da zaglaviš s tim nekim celu godinu. Svako dete je imalo svoj sto, s prostorom za svoje knjige, koje su bile njegova briga. Mogli su da šetaju stolove po učionici (sa itisonom) i često su to radili, tako da se prostorija menjala. Tamo odakle sam došla, ponavljam, to bi se smatralo manjkom discipline; ovde je značilo slobodu i individualnost. Videlo se to i u načinu na koji su američka deca držala olovku. Opet – kako su htela. Da smo se mi usudili da držimo olovku ikako drugačije, grdili bi nas ili udarili, a uz to smatrali nepismenim pavijanima. Trebalo mi je vremena da shvatim da možeš da držiš olovku kako hoćeš i ona će raditi. „Naš način" nije bio ni pravi ni jedini.

Postojao je i predmet po imenu Društvene nauke, iz kojeg smo jednog dana učili o samopouzdanju. Udžbenik nam je govorio koliko je važno verovati u sebe i voleti se. Učio nas je da možemo da postignemo svašta ako verujemo u sebe. Sećam se da sam bila zanesena tom idejom. Vratila sam se kući i ispričala roditeljima šta sam naučila, a onda sam na narednoj utakmici kik-bola, dok je Denizin i moj tim ubedljivo gubio, dovikivala „Možete vi to!" i „Morate da verujete u sebe!" svojim ravnodušnim saigračicama. Deniz se iznervirala i pokušala da me urazumi. „Ne možemo da pobedimo!", brecnula se, ali ja sam i dalje pripisivala čarobnu moć samopouzdanju i smatrala da je vera u sebe put ka uspehu. Naravno – izgubile smo.

A tamo, kod kuće, učili su nas nečemu što bi se moglo posmatrati kao sušta suprotnost individualnosti, koja je

u samoj srži samopouzdanja. Podizani smo na pričama o „bratstvu i jedinstvu“. Ideologija jednakosti, koju su personifikovali Titovi postupci, bila je uklesana u naše umove baš kao što smo, u mojoj američkoj učionici, svakog jutra papagajski ponavljali Zakletvu zastavi. Ali moja učiteljica u Makedoniji nije volela siromašnu decu i više se posvećivala onima iz „dobrih“ porodica. Bila je sramota biti Albanac ili Rom, a ta sramota je bila normalizovana. I, eto, kad sam se s porodicom obrela u Sjedinjenim Američkim Državama, i u ovoj američkoj učionici, Jugoslavija je bila u krvi do kolena.

I dalje sedim u tetkinoj *hondi* i posmatram prozor moje nekadašnje sobe, pa se prisećam kako sam počela da se družim sa Sendi, koja je živela u bloku iza ovog. Bio je siromašan i dotrajao i u njemu su stanovali Meksikanci. I Sendi je bila Meksikanka; imala je starijeg brata po imenu Deni i veoma mladu mamu. Jednog dana, dok smo učile u mojoj sobi, rekla mi je da je njen tata pripadnik meksičke mafije. To mi ništa nije značilo, pa sam to prenebregla. Bile smo drugarice jer smo zajedno pohađale ESL[2], poseban predmet namenjen meksičkoj deci i ponekom strancu poput mene. Dva meseca pošto sam stigla u Sjedinjene Američke Države, počela sam da dobijam najbolje ocene iz engleskog, pa su me roditelji ispisali s tog predmeta. Sendi se naljutila. „Kako to da ti ne moraš na ESL, a mi moramo?“, prasnula je. Osećala sam se napadnutom, pa nisam rekla ono što mislim. A bila sam i zbunjena. Nisam znala zašto Sendi i druga meksička deca moraju na ESL. Pre svega, bili su Amerikanci,

[2] ESL (*English as a Second Language*) – engleski kao drugi jezik. (Prim. prev.)

a i tečno su govorili engleski. Pretpostavljam da je većina njih i rođena u Americi. Ali iz godine u godinu išli su na ESL. Ili nisu imali roditelje posvećene kao moje, ili škola nije htela da ih sluša, tako da su samo trpali decu u odeljenje za „drugačije". I nikog nije bilo briga, pa ni gospodina Tejsoma. Tu decu su zapravo terali da se osećaju neprikladnom i glupom jer su, za razliku od druge dece, govorila dva jezika, a ne samo jedan.

Da li je odatle delimice poticala ta tuga? Hladno, osamljeno i brutalno s jedne strane, a cvrkutavo, prijatno, neposredno s druge? Udobnost je bila tu, osećaj komfora u toj bogatoj učionici sa itisonom i živopisnim posterima, s gospodinom Tejsomom koji sedi u sredini i čita nam priče svojim staračkim glasom i naglaskom Srednjeg zapada. Ohrabrivali su nas da budemo osobeni i slobodni, a onda je to odlazilo u krajnost koja me je brinula, kao sa Džejmsom. Sa Džejmsom koji je i sam sedeo kako je hteo, što je često značilo da kleči na stolici sa zadnjicom uvis, iznad naslona. U tom položaju bi glasno prdeo. „Fuj, Džejmse!", rekla bi deca i potom pričala koliko je odvratan. Džejms bi redovno čačkao nos i jeo sline. „Fuj, Džejmse!", rekla bi deca i potom pričala koliko je odvratan. Džejms se pravio važan jer je bio ozloglašen. Sve dok je štrčao, nevažno zašto, bio je pobednik.

Takvi su neki američki političari, pomišljam izlazeći iz automobila da prošetam po starom kraju. Ali plašim se. Tu je uličica za kontejnere, tu su oronule kuće tik pored novih, džentrifikovanih. Ni usred bela dana ne osećam se sigurno dok hodam. Ovo nije zemlja za bezbrižne šetnje. Vraćam se u okrilje tetkinog automobila i odlazim.

Vrlina milosrđa

Dan je opet sunčan i vetrovit dok se polako vozim pored moje srednje škole – Maklintok haj. Ovog puta nisam sama, putujem sa svojom drugaricom Marinom, koja je doletela iz Konektikata kako bismo pošle na malo putovanje na jug, ka Florensu, Bizbiju i Tumstounu. Pomišljamo i da posetimo zid na granici s Meksikom i možda pešice pređemo granicu.

Marina i ja smo se upoznale na časovima novinarstva 1999. godine, kad sam ja bila četvrti razred, a ona prvi. Bila sam strašno nesigurna i neuklopljena. Držala sam se na oholoj distanci, s dugom kosom koja mi je zaklanjala lice, i nadmeno se ophodila prema školskim drugovima jer nisu negovali moj – smatrala sam – prefinjen ukus. U još jednoj od onih učionica sa itisonima, toliko rashlađenoj da su mi se ruke ježile, Marina je sela ispred mene. Kad nas je gospođa O., naša profesorka sa imidžom čirlidersice, zamolila da se predstavimo, ja sam, naravno, pomenula da sam iz Makedonije, nadajući se da će mi svi pomoći da se prilagodim. Uprkos svojoj nabusitosti, bila sam izgubljena. Bila sam izgubljena u moru učenika

u tom besprekornom krtičnjaku od hodnika krcatih ormarićima u ledenim, bezličnim zgradama nazvanim „jedinice“, u školi ogromnoj kao vazduhoplovna baza.

Čim sam to izgovorila, Marina se okrenula i obasula me pitanjima o mojoj domovini. Niko nikad nije uradio ništa slično. Čak i kasnije, kad god bih pomenula odakle sam, jedini bi odgovor bio: „Strava!“ Razgovor se potom prebacuje na druge teme i moje poreklo više se ne pominje. No Marina je izvesno bila drugačijeg kova. Već sa četrnaest godina čitala je Kucija i Saramaga. Dala mi je *Gospodara Sankt Peterburga*. Ja sam njoj preporučila *Sedam Sunaca i sedam Luna*. Provele smo celu školsku godinu kao izgnanice, nasukane na pustoj obali pauze za ručak, kikoćući se prekrštenih nogu na itisonom zastrtom hodniku podno mog ormarića, s jednom učenicom na razmeni iz Francuske (za koju sam pretpostavljala da je prefinjena isključivo stoga što je bila Francuskinja, pre nego što sam shvatila da nikad nije čula za Debisija, a kamoli za Satija), i s Norom, bledom pijanistkinjom koja je obožavala da gleda *Monti Pajton* i volela sendviče od belog hleba s belim majonezom i belim ćurećim prsima.

I Nora je bila na mojim časovima naprednog engleskog. U Americi, ako ste pametni ili vaši roditelji žele da vas takvima predstave, imate mogućnost da se prijavite za predmete skrojene po meri studenata koji zapravo žele da prate ono što nastavnici govore i čak propisno sede u poređanim klupama. Takvi predmeti nazivaju se „naprednima“[3] ili „počasnima“[4]. Kako bih prikrila svoju

[3] *Advanced placement* (engl.). (Prim. prev.)

[4] *Honors classes* (engl.). (Prim. prev.)

strašnu nesigurnost i osećaj da sam izgubljena u ne baš čudesnoj zemlji čuda, prijavila sam se na svu silu tih časova. Omiljeni mi je bio napredni engleski. Bio mi je to prvi čas svakog jutra i podupirao me je da izguram ceo dan. Naša nastavnica, gospođa Tibert, podučavala nas je pisanju tako što nas je drilovala o važnosti konciznog izražavanja, na marginama svakog pasusa pisala „Primeri! Primeri!“ i zabranjivala nam da koristimo glagol „biti“ više od tri puta u pisanom radu. Kod nje smo na času morali da čitamo i Šekspira, naglas.

Marina i ja prisećamo se Keli, zvezde svih školskih predstava, dok prolazimo kraj zadnjeg ulaza u školu što se otvara prema ogromnom parkingu i vodi ka tribinama. Kažem Marini kako bi Keli uvek požurila da vidi šta ćemo čitati tog jutra i birala uloge koje su imale najviše teksta. „Gospođo Tibert, mogu li ja da budem Dezdemona?“, pitala bi, sekući vazduh svojim nazalnim glasom. „Gospođo Tibert, mogu li ja da budem Jago?“ Njeni izbori nisu zavisili od pola, već samo od dužine.

„Hoćeš da stanemo i pogledamo?“, pita Marina, s prstom na desnom migavcu. No odjednom me obuzme strah. „Bolje ne“, kažem. „Sigurna sam da nije ni dozvoljeno“, i ona se brzo složi jer obe smo ubeđene da bi se, ako stupimo na školsko tlo, uključio neki alarm – uprkos tome što je prolećni raspust i što na vidiku nema žive duše.

Ne kažem Marini kakav mi se scenario sve vreme vrzma po glavi – da će tu biti neki policajac, s oružjem nagotovs, i da će povikati: „Izađite iz vozila s rukama uvis!“ Toliko je bilo školskih pucnjava u poslednje vreme da strahujem da bi čak i učtiv radnik obezbeđenja

najpre potegao oružje. Marina je tamne puti. Kad sam u srednjoj školi shvatila da Marinu smatraju pripadnicom manjine iako je Amerikanka i ništa drugo, zaprepastila sam se. Tek sad shvatam šta znači biti osoba druge boje kože u paranoidnoj državi krcatoj policijom. Malo me teši mogućnost da bi nas moja bela put zaštitila. To – i činjenica da smo žene. Školske ubice u Americi, rekla bih, uglavnom su muškarci (ako ne i svi) i većinom belci. Ipak, ne bismo da rizikujemo. Vozimo se dalje. Brutalno je ovo mesto, Amerika.

Stoj na glavi i Šekspir

Marina i ja još ćaskamo o Keli pa se setim epizode kad smo čitali *Mletačkog trgovca*. Bio je petak i gospođa Tibert nam je zadala da za domaći zadatak naučimo Porcijin monolog o milosrđu.

Ako sam nešto naučila o Amerikancima, to je da vole da dobiju nešto preko, neki „bonus“ za sve što urade, možda da nadoknade za skrivene i dodatne troškove kakvi su, na primer, bakšiš i globa za kupljenu robu i usluge.

„Gospođo Tibert?“, zacvileo je jedan učenik. „Ako to obavimo baš dobro, hoćemo li dobiti dodatne poene?“

Gospođa Tibert bila je izričito protiv te ideje. Ona je bila žustra postarija žena od pedesetak kilograma, s deformisanom gornjom usnom koju je prekrivala crvenim karminom. „Nema šanse“, zarežala je.

„Ali molimo vas, gospođo Tibert“, ubacila se grupa učenika. „Molimo vas, dajte nam dodatne poene!“

„Daću vam dodatne poene ako izrecitujete to dubeći na glavi“, uzvratila je.

„Stvarno, gospođo Tibert?“, upitao je neko. „Dobićemo dodatne poene ako uradimo stoj na glavi?“

Profesorka nas je pogledala u neverici i na koncu rekla „da“. Đaci su se ushitili. Čas se završio i izleteli smo iz prostorije.

Mislila sam da je posredi neka bizarna američka pošalica koja mi izmiče. Ali kad sam narednog ponedeljka ujutro ušla u učionicu, videla sam da su mnogi đaci poneli jastučiće s kauča. Jedno po jedno, postavljali su jastučiće podno crne table u sredini prostorije; gospođa Tibert je sedela za svojim stolom levo, gledajući ih kako dube na glavi i recituju Porcijin govor dok im se krv sliva u obraze, a gravitacija izobličuje njihova lepa mlada lica.

Svega nekoliko nas imalo je toliko dostojanstva da izrecituje monolog za svojim stolom, odbivši da bude deo tog apsurdnog spektakla. A on je postao još gori kad je učenica po imenu Karla pokušala da napravi stoj na glavi, iznova i iznova padajući. Lice joj je sa svakim neuspelim pokušajem bivalo sve crvenije. Ruke su počele da joj se tresu. Gospođa Tibert nežno joj je rekla da prestane, ali Karla je tvrdila da će uspeti i padala u sve kraćim intervalima, zadnjice okrenute publici. Na kraju, gospođa Tibert je kazala Karli da će dobiti dodatne poene bez stoja na glavi, pokazavši upravo vrlinu o kojoj smo učili: milosrđe. Karla je pala na kolena i, staklastih očiju uprtih u pod, umorno naherene glave, bezvoljno izrecitovala govor:

Milosrđe po biti nije prisiljavanje;
Rominja ono kao što na tle rominja blaga kišica s nebesa.
I dvogubi je ono blagoslov;
Blagoslov i za onog koji daje, i onog koji prima;
Moć je ono ponajmoćnija i u najmoćnijeg;
Na prestolu je vladaocu dika više no kruna:
Žezlo kraljevo kazuje snagu moći svetovne,
Ono je znamen strahopoštovanja i veličanstva njime oličenih,
Sadrži strah i trepet pred monarhom;
A milosrđe stoji iznad ove skiptarske sile;
Ono presto svoj ima u samom srcu kraljeva,
Ono je znamen Boga živoga,
Pa vlast zemaljska najviše božanskoj
Naliči moći kada milosrđe začini pravdu.[5]

„Tamo ubijaju ljude“

Uvek se zaprepastim pred tim koliko malo milosrđa vidim u Americi. Sećam se dečaka po imenu Toni, iz moje osnovne škole u Tempiju. Čak i sad, trideset godina kasnije, kad god ga se setim, prožme me jeza bola i krivice. Toni je bio gojazan albino dečak s naočarima debelim kao dno pivske boce. Morao je da drži knjige tri centimetra ispred lica da bi išta video i niko od cele škole nikad nije razgovarao s njim. Jednog dana, kad su njegovi došli po njega posle škole, videla sam da su Amerikanci

[5] Prevod Velimira Živojinovića. (Prim. prev.)

meksičkog porekla, što je samo doprinelo tuzi koju sam osećala zbog njega: bio je dvostruko različit. Nekoliko godina kasnije, kad sam se vratila u Arizonu i pošla u Maklintok, opet sam ga videla. I dalje je bio otpadnik, i dalje je pokušavao da zauzme što manje prostora, povlačeći se u kutove hodnika ili učionica, niko s njim nije razgovarao, uvek je bio upadljivo isključen. Bilo je i druge dece iste sudbine, dece koju je sistem ignorisao, koju su druga deca ostrakizovala, dece kažnjene samo zato što se nisu uklapala.

Oklevam da ispričam Marini za Tonija zbog tuge i krivice koje me preplave kad god pomislim na njega. Umesto toga, pričamo o zajedničkom drugu Šonu, još jednom otpadniku s kojim smo se sprijateljile. Prvi put sam videla Šona na naprednom času američke istorije, jeo je paradajz kao da je jabuka, prekrstivši noge u dokolenicama. Bio je mešovitog porekla („mama je crna, ćale beo“, rekao mi je jednom) i sasvim očigledno gej, zbog čega su ga surovo kinjili i zbog čega je osećao bes, toliko besa da smo Marina i ja strahovale da će jednog dana zapucati u školi. Ali on nije imao u sebi taj bolesni gnev, već sirov humor kojim je zatomljavao bol. Godinama kasnije, Marina mi je ispričala kako je išao u Meksiko na neki erotični randevu i vozio iza kamiona krcatog „toi-toi“ kontejnerima, a kamion se zaustavio tako naglo da su se toaleti prosuli po njegovom automobilu i zasuli ga govnima (kad god prepričavam to, on vozi kabriolet). Onda je tužio kompaniju i dobio gomilu novca. Sada, dvadeset godina docnije, Marina tvrdi da se ne seća te priče. Valjda tako radi sećanje. Smejemo se, nadajući se da je Šon bezobrazno bogat i srećan.

Maklintok je bio težak i nemilosrdan, baš kao i cela Arizona. Postojao je tu neki element Divljeg zapada, otelovljen u sveprisutnoj tituli „šerifa“, koja je Evropljanima uvek zvučala čudnovato – zar dosad nismo svi stigli do gradonačelnika i predsednika? I, kao da je hteo da potvrdi moje reči, postojao je taj strašno brutalan šerif po imenu Džo Arpajo, koji je sve donedavno vladao okrugom Marikopa, gde je smešten Finiks, i koji je pojam okrutnog i neobičnog kažnjavanja vinuo do neslućenih visina prisiljavajući zatvorenike, muškarce, da nose roze gaće i da se brišu roze peškirima.

Marina i ja smo na ovom putovanju često razgovarale o milosrđu i kažnjavanju jer mi je pre nekoliko meseci predložila da pročitam knjigu *Random Family* Adrijen Nikol Leblank, srceparajuću priču o životu jedne porodice u Bronksu devedesetih. Ta mi je knjiga promenila pogled na svet i dirnula me kako fikcija odavno nije, tragično-realistično prikazujući da milosrđa i razumevanja nema za siromašne i neprivilegovane. Marinu je knjiga toliko potresla da je počela da volontira u zatvorskom sistemu kako bi ga upoznala i iznutra. Kasnije te nedelje, u Bizbiju, dok se budemo švrćkale glavnom ulicom, videćemo par okovanih zatvorenika. Dvojica čuvara debelih vratova u maslinastozelenim uniformama vodiće ih ka belom kombiju zatamnjenih stakala. Oba čuvara biće belci. Zatvorenici će imati lisice na rukama i gležnjevima i jedva će hodati, ali nas će zaprepastiti to što nose crveno-bele prugaste uniforme, kao da su ispali iz „Duška Dugouška“. Jedan crn, drugi beo. U tom pustinjskom krajoliku netaknutog plavog neba i ogoljenih planina, taj prizor je i nadrealan i strašan. Marina mi kaže da oni

verovatno obavljaju neki fizički rad, poput čišćenja ulica ili oluka, i da za to dobijaju siću.

Marina i ja stići ćemo u Bizbi preko Florensa, gradića usred ogromnog prostranstva hola, saguaro i opuncija kaktusa. Svratile smo da posetimo našu drugaricu Nensi i njenog supruga Majka. Plan je da tu prespavamo i da potom s Nensi krenemo na put: Bizbi, pa Tumstoun. Nensi godinama živi u pustinji, u kupolastoj kući koju je sagradio njen suprug. Nalazi se na prašnjavom putu koji je i *Google Maps* tek nedavno uspeo da nađe. Njeni najbliži susedi žive stotinama metara daleko. Nensi nas upozorava da pazimo gde stajemo kad se otisnemo u divljinu njene bašte da vidimo loptasti kaktus; sve je toplije, zvečarke su verovatno tu. Nensi s vremena na vreme ponekoj odrubi glavu lopatom, ali kaže da je dvocevka mnogo pouzdanija. Ne nudi nam da nas povede u obilazak grada jer nema se mnogo šta obići. Na putu do Bizbija, narednog dana, vozimo se kroz Florens. Prolazimo pored ogromnog kompleksa četvrtastih, niskih zgrada iza visoke ograde s bodljikavom žicom. „To je državni zatvor“, kaže Nensi. „Vidite ono tamo?“, pokazuje prstom kroz prozor ka jednoj kocki u daljini. „Tamo ubijaju ljude.“

Nikad nisam prolazila pored mesta gde redovno ubijaju ljude. Pretpostavljam da bi trebalo nešto da osetim, ali nije tako. Osećam, možda, samo nevericu. Ali onda nam Nensi kaže da to nije jedini zatvor u Florensu. Zapravo, ima ih više. Kao da iz zatvora niču zatvori, poput pečuraka, posebno u ovim pustinjskim prostranstvima punim ničega. Nekoliko nedelja kasnije, videću isti fenomen u Džordžiji i u severnoj Floridi: vrtove smrti koje je stvorio čovek.